

AENEAS SYLVIUS »DE DUOBUS AMANTIBUS«-ÁNAK MAGYAR ÁTDOLGOZÓI.

A nagy humanista szerelmi regénye széles olvasottságnak örvendett az egész Európában. Magát az eredeti latin szöveget is számtalanszor lemásolták s az incunabulumok közt is 1500-ig 27-szer fordul elő.

Fordítói is csakhamar nagy számmal akadtak német, francia és olasz nyelven; és más elbeszélések forrásul is gyakran felhasználták.

Nem csoda hát, ha a magyar költők figyelmét is megragadta s versekbe szedetvén a »szép historia«, több kiadásban forgott közkezen. Lefordítására tudunkkal két költő vállalkozott, kiknek korát azonban évszázadok és e századok különböző izlése választotta el.

E fordítók egyike a »*pataki névtelen*«,¹ ki 1577-ben végezte be művét; a másika egy szerencsétlen sorsu kálvinista pap; *csenkeszfai Poóts András*.² Ez utóbbi a XVIII. sz. végén, 1787-ben fejezte be regényét. Érdekes, hogy mindkét írónk versben dolgozta át. De lássuk őket egyenkint.

I.

A »pataki névtelen.«

Daczára *Aeneas Sylvius* nagy nevének, daczára a magyar átdolgozás XVI.—XVII. századi nagy olvasottságának s daczára annak, hogy épen *Szilády Áron* a »pataki névtelent« oly nagy költői egyéniséggel azonosította, mint *Balassi Bálint* és nyíltan fölhívta irodalomtörténészeink figyelmét a plausibilis föltevés támadására, vagy támogatására: mégis elég különös, hogy irodalmi

¹ L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei.« Szilády Áron II. kiadás. Bpest. 1879. 171—234. I. »Eurialusnak és Lucretiának szép históriája, melyben megirattatik egymáshoz való nagy szerelmök, mely szerelemből végre Lucretiának következék szörnyű halála.«

² L. »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei Pozsonyban és Komáromban 1791.« Átdolgozásának czime: »Senai Lukrétzia, kinek törvénytelen életét' s példás halálát Aeneas Sylvius írásaiból magyar versekbe szedte egy L. (=liber) Baronissa' parancsolatjára és most világ« eleibe is botsátotta csenkeszfai Poóts András.«

szempontból behatóbban nagyon kevesen foglalkoztak, úgy a Balassi szerzőségével, mint általában magával a magyar verses elbeszéléssel.¹ Pedig nemcsak hogy semmivel sem áll hátrább e kor többi hasonló mű költői dolgozatainak regényes, szerelmi történeteinél, de a szenvedély erőteljes festése, számos megkapó lyrai részlete, sok helyt a kidolgozás átlátszó tömörsége és irányát általánosságban jellemző velős rövidege, irodalmunk e korszakának egyik legkiválóbb alkotásává teszik, sőt épen e tulajdonságai számos részletét még az eredetinek is fölébe emelik.

Hogy oly kevesen foglalkoztak vele s többi társai mellett oly csekély méltánylásban részesül még ma is s épen a legújabb és eddig még legterjedelmesebb irodalomtörténetünkben is, annak oka a feladat nehézségében áll.

Szilády fölvetette az eszmét, hogy a pataki névtelen nem más mint *Balassi Bálint*.² Következtetéseit belső okokra: főként a költemény egyes részletei és Balassi lyrája közti feltűnő hasonlatosságokra alapítja. A külső körülményeket inkább csak összeegyeztetni törekszik e következtetésével. A kérdéses sorok, melyek az ismeretlen szerzőnek a »pataki« nevet adták s Sziládynak a Balassi szerzőségét juttatták eszébe, így hangzanak:

»Mikoron irnának másfél ezer után hetvenhét esztendőben,
Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben,
Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertjében.«

És valóban, látva »a nyelvnek Balassiéval közös sajátosságait, a feldolgozás módját, a szerelemnek egyező hangú tolmácsolását és az eszmék közösségét,« látva a Balassi költeményeiből s a szép historia egyes részeiből idézett parallel helyek közti rokonságot, melyekre már Szilády is fölhívta a figyelmet s számukat Matirkó is megszaportotta néhány nyal; szinte nehéz megválnunk attól a gondolattól, hogy Balassi az Eurialus és Lucretia szerzője. Azonban *Illésy* közlése³ csaknem teljes hitelességgel megtagadja e föltevést. Illésy ugyanis a királyi könyvekből a Balassi hűség esküjét teszi közzé s ebből kitűnik, hogy ő az előző évet Lengyelországban töltötte és ez év nem lehet más, mint az 1577-iki, vagyis épen az, a melyről a verses regény keletkezve van. Ugyancsak Illésy azt is kérdésessé teszi: vajon Balassi és a Dobó család között fennálló s már ekkor is nagyon feszült viszony mellett egyáltalában tölthetett-e huzamosabb időt a Dobók pataki várában?

Illésy tehát ez irányból, a Balassi személyéről, a vizsgálódást egészen eltereli. A többször említett rokon helyek miatt lehetne ugyan még most is ragaszkodni Balassihoz, lehetne megtámadni

¹ Sziládyn kívül még *iff. Matirkó Bertalan* foglalkozott bővebben e kérdéssel, »Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban« című tanulmányában. L. Egy. Phil. Közlöny. 1890. 644. és 769. ll.

² L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei« stb. 335. s köv. lap.

³ Irodalomtörténeti közlemények 1895. 192. s köv. lap.

Illési okoskodását, de már ez az elmének valóban minden reális alap nélküli szellemes játéka lehetne csupán . . .

Mert igaz ugyan, hogy az eskütételi okmányból a dátum teljesen hiányzik, de azok év szerint vannak bejegyezve s mindenik lapra rá van írva az illető év s így a Balassi esküjének idejét is egész biztossággal megállapíthatjuk . . . Lehetne a költeményben levő datum pontosságát tagadni. De még ekkor is ott marad az, hogy Patakon végezte munkáját a költő, a ki, ha Balassiról van szó, ott ez időkbën egyáltalában meg sem fordulhatott.

Könnyelműség volna, tényeket, adatokat tagadni azért, hogy egy föltevést megvédelmezzünk.

De merre forduljunk tehát? Valóban teljes a bizonytalanság, a melyben nyomra csak az a szerencsés véletlen vezethet, mely nekünk Balassit, a szerelmi lyrikust is felfedezte.

Gondolhatnánk valamelyik pataki lelkészre. De a tények itt is csak mást mondanak. E föltevésnek ugyanis csak akkor volna némi valószínűsége, ha ugyanazon időben S.-Patakon működő lelkész egyuttal irodalommal is foglalkozott volna. Ugy de Sárospataknak papja 1564—1590. a hírneves *Kopácsi Istvánnak* veje, *Czeglédi Ferencz* volt, a ki irodalommal egyáltalában nem foglalkozott.¹

A várúrnak magának is volt bizonyára udvari papja. De ez irányban is csak sötétben való tapogatózás volna kutató munkánk.

Tekintve a kor elfogult egyházas irányát, visszagondolva arra a szenvedélyes gyűlöletre, melylyel különösen prot. papságunk valóságos kiirtására törekedett a szerelmi költészetnek s mely csaknem teljesen sikerült is neki: nem tartjuk valószínűnek, hogy ez átdolgozás papi jellegű ember munkája lehessen. S miután világi uraink is jobbra ily nevelés és ily papi befolyás alatt állottak, de különösen mivel Balassi előtt egyébképen is szokatlan vala a lantpengetés főuraink között: a valósághoz sokkal közelebb esik azon feltevés, hogy »Eurialusnak és Lucretiának szép historiája« költői munkája valamelyik vándor lantosnak, kik még akkor is nagy számmal kóborolhattak egyik vártól a másikig, egyik várúr szívességét a másik után véve igénybe, szép vitézi, szerelmi és más énekekkel szolgálván meg annak vendégbarátságát.

De ne botorkáljunk a sötétben; ne szaporítsuk a föltevések és okoskodások számát, hanem elhagyva az ez idő szerint megfejt-hetetlen problémák terét, inkább fogjunk hozzá az átdolgozás méltatásához és az eredetivel való összehasonlításához.

Az átdolgozás főjellemonása a hűség. De ezt korántsem kell szöszszerinti fordítás értelmében venni; épen ellenkezőleg. Gon-

¹ L. »A Sáros- Nagy- és Kis-Pataki Helv. confessiót tartó Szent.Ekklésiának a reformációtól fogva való Praedicatorainak rövid emlékezése.« Igen nagy becsű kézirat az említett egyház levéltárában. (7—8.)

dolatról gondolatra követi eredetijét, úgy, hogy aránylag csak kevés helyet és gondolatot mellőz. Pedig különösen a sikamlósabb helyeken ezeket bizvást megtehetette volna. De nem. E helyeket sokszor még vastagabban adja vissza, mint az eredeti.

Hűségre törekedvén, csaknem felesleges megjegyeznem, hogy a mesét, jellemeket teljesen átveszi. Alakjai is ugyanazok, csak Palinurust és Agamemnonnt mellőzi, Bertas nevét forgatja ki Bertusra, valamint egy, az eredetiben szereplő magyar ifju nevét Baccarusól Pakoruszszá változtatja. Bajos volna megállapítanunk, hogy e változtatásokat, különösen az utóbbi lényegesebbet miért teszi? Ez sem hangzik magyarosan; úgy hát a magyarosítás nem indíthatta erre. A leghihetőbb az, hogy idő folytán kopott Baccarus Pakoruszszá. Megtörténhetett, hogy az átdolgozó nem nyomtatott könyv útján ismerte ez elbeszélést, de kéziratból fordította, amint hogy valóban úgy is terjedett e mű. Az is meglehet, hogy valamelyik nem épen autentikus kézirat után nyomtatott kiadást használt, mely talán pusztán csak ez elbeszélést foglalta magába. Egyébiránt e változtatás nem lényeges.

Ezután lássuk közelebről, részletesen az átdolgozást, inkább a részletekben fejtegető, mint általánosságban körvonalozó rendszert követve.

A bevezetés, a befejezés új, meg a részre osztás; de ezeknek sincs semmi befolyásuk az egészre. A felosztást, a bevezetés előrebocsátása után teszi meg, öt részre szakítva művét:

»Az első részében az ő szerelmeknek indulóját megírom,
Azután egymásnak küldött leveleket más részében megmondom

Sok szerencsésekről és nagy örömekről két részében éneklek,
Utolsó részében szörnyű haláláról az asszonak beszélek.
Ha reá hallgattok, szerelem hatalmát ebből megérthetitek.« (20—24 sor.)

Az átdolgozó eredeti betoldásai az u. n. keretre vonatkoznak. E kerettel igazolja magát. De ennek az eszméje sem új. Azt mondja ugyanis: az ifjak tanulságául írja. Aeneas Sylvius is említi a befejező sorokban ilyesmit s ő is ezzel igazolja magát. De átdolgozónk azzal, hogy elől is bevezető sorokkal látja el s ennek megfelelően a végire is tesz, kétségen kívül kerekébbé teszi a művet. Előzőleg az 1—15 sorban részint általánosságban (1—3), részint személyenkint a szerelem nagy erejéről szól s nagyon ügyes áttéréssel elkezdí a históriát. A bevezetés locus communis.

Miután Zsigmond királylyal már találkozunk, *Lucretiát* mutatja be költőnk. Mint a legtöbb esetben, úgy az ő leírásánál is szűkebb szavú Aeneas Sylviusnál. A vers, úgy látszik, megköttötte. Aeneas Sylviusnak az övéhez mérve mindenestre terjengős és szabad folyású leírásából mintegy kiszedi a magot s nagy szabályossággal rakja be »valás« rimű sorainak ütemeibe. A gondosabb kidolgozásnak semmi nyoma; a vászonra vetett ecsetvonás — hogy a művészet köréből vett metaphorával éljek — minden

szétfestés, árnyékolás nélkül, merev vonalat alkotva szárad meg; s ezzel körülbelől többi festéseiről is képet alkothatunk, mindenütt a kidolgozatlanság lévén jellemvonása.

Ugy látszik: költői erejét sajnálja férfi testére fordítani. Aeneas Sylviusnak *Eurialus*-ról való egész rendes leírását két sorban foglalja be, mondván:

»Eurialus neve, gazdag nemzetsége, de közép ember vala,
Harminczkét esztendő, szép ékesen járó, teljes orczájú vala«.

Azon résznél, amelyben Lucretia önmagával vívódik ébredő szerelme miatt, élénken tűnik ki átdolgozónk finom érzése. Tudja, vagy legalább sejt, hogy hol lehet a hosszadalmas leírást mellőzni s hol kell bőven felvenni a lélekrajzot. Itt (120—165 s.) Aeneas Sylvius szövegét teljesen átveszi, természetesen az ő módszere szerint: gondolatról-gondolatra fordítva. A Zoziással való jelenetet is így adja, sőt egyrészszel még megtoldva. Zoziás az eredetiben még csak a külvilág itéletéről beszél s a földi nyugalom elvesztéséről és a lelkiismeret-háborgatásával is ijeszti Lucretiát. Szerzónk ezekhez még hozzá teszi:

»Ha senki tenéked őrződ nem volna is, tudja isten dolgodat«.

És e betoldás nagyon jellemző. Eszményit keres és vallásos meggyőződése által is sugalmaztatja magát. S hogy e helyen részletesebb, az nem a pusztá véletlen dolga, de az erősebb költői kötelességérzése. Ily helyeken általában következetesen részletesebb mint másutt. Így festi Eurialusnak hasonló lélekállapotát is. (180—213.)

Mint több más helyen, úgy a levelezésnél is, a fordítás szépsége a szűkszavúság áldozatául esik. Az eredetinek legsikerültebb, lélektanilag legjobban keresztülvitt része a levelezés s átdolgozónk épen szűkszavúságával ezt rontotta el legjobban. A szenvedély elfojtott megnyilatkozását, mely Lucretia leveleiben jelentkezik, nem tudja visszaadni. Az eredeti levelek tartalmát lehető röviden szedi versbe s megfosztja a szenvedély, bánat, vágyódás, kínos önuralom nyilatkozataitól s csupán a száraz tényt adja: kereken visszautasít; gyűrűt küld, még mindig visszautasítást jelentő sorok kíséretében; aggódik; történetileg fejteget; végre enged. Különösen első leveleiben kivonatol; a szenvedély hangját itt egyáltalában nem szólaltatja meg, kivált Lucretia leveleiben. Innen van aztán, hogy a gyűrűküldés némileg ellenkezik a levél hangjával; abból kimagyarázhatatlan, érthetetlen. Lucretia helyzetébe végképen nem tudja beletalálni magát s még ahol hosszasan ír is, ott is száraz s a győtrő indulatot eltörpítve adja vissza.

Eurialus helyzetének festésénél már otthon van; s ez természetes is. A régiek, nem számítva ide a klasszikusokat, ritkán tudnak tárgyiasak lenni. Így költőnk is; s mert ahhoz, hogy Eurialus

levelei sikerültek legyenek, nem nagy tárgyiasságra volt szükség, csupán saját szerelmének visszaidézésére: azért Eurialus leveleiben már az igaz szerelem közvetlen hangján beszél. A levelezés végén e hang mindinkább felmelegül, s még a Lucretia utolsó levelében is már vannak igaz, odaadó, de mégis gyanakvó szenvedély lehelte sorok. Eurialusnak Rómába való utazása s ezen idő alatt Lucretiának bánata, aztán később Zóziás jellemzése, mikor szolgálátát úrnőjének felajánlja: mind pontosan, kihagyás nélkül, teljes terjedelemben van fordítva, semmi hozzáadással, semmi mellőzéssel. Ezt lehet mondanunk a tervre is, mit Lucretia forral ki az első találkozáásra. Annak a résznek a fordítása, melyben Aeneas Sylvius a szerelemtől s annak minden akadályt lerontó erejéről szól, nagyon sikerült. Folyamatos és erős, igaz s mint fordítás is hű.

Az első találkozás is majdnem minden részletében az eredetinek hű fordítása. Egy részt von össze benne átdolgozónk s ez összevonás elég szerencsés. Annak a beszédnek és ténynek pontos leírását érzi feleslegesnek, melyben Lucretia felszólítja Eurialust a parasztruha levetésére, s mikor már leveti, egy sorban mondja meg:

»Levetvén az undok ruhákat magáról, fénylik szép ruhájában«.

Azonban nem így tesz Eurialusnak, az ágy zugolyában felmerült gondolataival. Ezt szokásos tömörségével ugyan, de teljesen adja. Szépen fordítja az ezután következő jelenetet, mikor a veszedelemtől megszabadulva élvezik a boldogságot. Sorai valóban érzelemtől vannak áthatva. Lucretia is az önfeledt szerelem egész lángolásával beszél Eurialushoz, ki egy darabig még a kiállott rettegés utóhatása alatt áll. De nemsokára őt is felvillanyozza a Lucretia tekintete. A Lucretia bájainak leírásánál tartózkodóbb; egy pár általános vonással helyettesíti az Aeneas Sylvius pongyola s az erkölcsi érzést mélyen sértő leírását. Vajha így tenne 5 versszakkal alább is! De itt pongyolasága az Aeneas Sylviusét is felülmulja.

Valóban nem értjük a magyar költőt. Lucretia leírásánál finom izlést árulva el, megmarad a költőiség határai között és itt meg annyira nélkülöz minden szemérmert. E két hely szembeállítása erős érv azok ellen, a kik az átdolgozót némely szemérmertlenségéért védik, a fordítói hűségre való törekvéssel.¹ 772—777 sorokban sokat mellőz; 792—795-ig mindent fordít és később Eurialust kalandjáról minden tartózkodás nélkül beszélteti barátai előtt. Itt sem hagyja el Eurialus beszédéből azokat a helyeket, melyek zavarják az Eurialus jellemét; Eurialus, a mellett is, hogy Lucretia hűsége teljes bizonyosságú lett előtte, mint egy önfeddően így nyilatkozik:

»Bezzeg nagy badarság volt barátim én tőlem,
Hogy ily szerencsére egy asszony kezére bízam volt az én fejem«.

¹ L. »Balassa B. költeményei«-ben Szilády feljegyzéseit.

A második találkozás jelenetét kissé szintén összevonja s pedig nem teszi helytelenül, különösen mikor a Dromoval való kalandot beszéli el. Bár itt mindazt elmondja, ami az eredetiben van, mégis rövidebben esik az neki. A cselédek nem beszélnek oly hosszan. Megrövidíti az együttlét rajzát is. Itt a szerelmesek nem érzelgnek szóval is. Lehet, hogy az átdolgozó már ezt nem találta eléggé ujnak, azért mellőzte, arra gondolva, hogy egyszer már leírta együttlétüket s fogalmat alkothatunk boldogságukról. Ez a felfogás helyeselhető is. Ami e résznél az eredetiben nem új, azt mellőzi; csak avval foglalkozik bővebben, mi ujsága a mulattató lehet. Így bővebben adja elő azt, hogy hogyan jutott be Eurialus Lucretiához, meg hogy mi módon menekülnek meg az új megzavarástól.

A férj rászédését, gyanakodását s általában e részeket mind átveszi s a harmadik találkozást is teljes terjedelemben lefordítja. E részre is áll az, amit általában rá lehet mondanunk az egész átdolgozásra, hogy az elbeszélő részben inkább darabos, de a lyrai helyeken egészen fölmelegszik s versei elég szabatossággal csengenek. Mily darabos pl. itt

»No ám járjon — monda Menelaus öcscse, bátor immár elmenjünk
Achatésnek szóla Eurialus, hogy még egy óráig itt legyünk«. stb.
(1183—84.)

Ellenben mily szépen folyó részlet Eurialus bánatos beszédéből, melyet ájult kedvese felett mond:

»Miérthogy engemet inkább ő előtte régen te meg nem öltél,
Miérthogy az fene sívó oroszlánnak torkába nem vetettél,
Miért te kegyetlen, hogy énnékem inkább, hogy nem néki kedveztél?«
(1210—13.)

vagy a már magához tért Lucretiára mondottak közül:

»Titeket tartlak-e, vajjon ti vagytok-e most az én kezeimben?
Ti szép síma karok, jó illatu tagok, ti vagytok-e ölemben?
Kész volnék meghalnom, hogy nem kedvem szegnék ilyen nagy
örömbemben«. (1258—61.)

De e szép hely mellett van olyan is, mely előtt meg kellett volna állani a költőnek s Zrinyivel így szólani: »Hallgass tovább, Muzsám«. ¹

Még e találkozás leírása után elmélkedik három sorban a szerelem mindent legyőző nagy erején:

»Erős a szerelem, mindeneget meggyőz, ellene semmi nem áll,
Nem lehet oly erős, ki által magának bölcsen utat nem talál;
Azért azután is sokszor együtt lőnek ennek ereje által.

Ez az átdolgozó betoldása.

Még egy szakasz van hátra, melyet a magyar költő teljesen

¹ L. u. o. 336 l.

az eredetiből vett át, s ez Eurialusnak Rómába való menetele, visszaérkezése és halála. Épen úgy levelezteteti a Rómába való utazás előtt, mint Aeneas Sylvius. Fordít mindent, gondolatról gondolatra, és mert lyrai rész a levelekben nincs, csak okoskodás, rábeszélés, ezért az ő fordításának sincs valami különös szépsége és értéke.

Az 1465. sortól kezdődik átdolgozónk önálló toldása, mely a bevezetés megfelelője. Így mintegy kikerekíti az elbeszélést, bevezetéssel és befejezéssel látva azt el. Hogy mennyivel több a czélatosság az átdolgozásban, mint az Aeneas Sylvius eredetijében, meggyőződhetünk, ha figyelemmel olvassuk a befejező sorokat. Itt nem hagyja abba a czélatosságot; megemlékezik arról, hogy tulajdonképen miért is mondta el a mesét? Az 1465. sortól az 1503-ig elmélkedik azon, hogy mily sok rosznak a kútfeje a szerelem, mely

»Sem éjjel, sem nappal, soha sem nyúgoszik, mindenkor óálkodik,
Testeket rútítja, végre lelkeket is pokolba bétaszítja«

és ezek mellett aztán ajánlja az elbeszélést az ifjúságnak, hogy a szerelemtől őrizkedjenek. Az ifjaknak szól »kik után ballagni mindenkoron szokott az kegyetlen szerelem«.

A mint látjuk tehát átdolgozónk az eredetin nagyon keveset változtat. Eredeti a bevezetés, befejezés, aztán a részekre bontás. De ez utóbbi csak a szöveg folyamatosságának a megtörésében nyilvánul és abban, hogy megnevezi: prima pars, secunda pars etc. és legfelül egy-egy pár latin distichonban összefoglalja az illető »pars« tárgyát. Egyébként a részek közt szorosabban nem csoportosít, mire nincs is szükség, mert a dolog mindenütt időrendszerűleg halad s az összefüggés a részek közt különben is csak külső. A jellemeken, a mesén, mit sem változtat. A motiválásban sem, csak amint láttuk: némelyeket összevont. És ez összevonás a levelezésben kárára történt, de másutt még inkább kellett volna ezt tennie. Ezekén kívül itt is ismételnünk kell, hogy verselése és nyelve az elbeszélő részben döcögős, hol azonban a lyrai elem az uralkodó s különösen, hol Eurialus lélekállapotát kell festenie, felmelegszik és költői erővel halad. Nyelvét, tekintetbe véve a »pataki névtelen« előzőit és követőit, s elbeszélői módját, finomnak s ügyesnek mondhatjuk, ha felgondoljuk, hogy a XVI. sz. elbeszélőinél is megszakad az előadás és több helyen azt sem tudjuk: mit is akarnak mondani, sőt a mese főbb szálaít sem követhetjük mindig nyomon. Verselésének azon tulajdona, hogy a névelőket többször mellőzi, sokszor darabossá teszi előadását. Verselése egyébként élénk rithmuserzékről tanuskodik. Jellemző erre az, hogy egy gondolatot lehetőleg egy sorban igyekszik kifejezni, sőt még az egyes ütemeken belől is némi teljességre és befejezettségre törekszik. Ez által nyelve zenei tagoltságot és rithmikus hullámzást nyer, de gyakran válik döcögőssé és szétdarabolttá is. Költőnk

elbeszélő módjára nagyon jellemző az, hogy az eredeti mythologiai vonatkozásait, képeit rendszerint mellőzi s e tekintetben inkább hajlik a XVI. sz. több elbeszélőinek stílijához; alkalmazkodik kora ízléséhez. Egyébiránt általánosságban tisztelettel fogadhatjuk el Toldi nézetét: »a magyar névtelen dolgozónak abban van érdeme, hogy költői kebelrel fogta fel s érezte által a lelkiállapotokat s pszichologiai változásokat és hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén az égető szerelem küzdései, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést tudott adni«. De e vételeményt csak általánosságban fogadhatjuk el, mert helyenkint nagyon is kiérzik, különösen Lukrétia levelei egy részén, hogy azt nem a szerelmes nő, de a férfi költő írja.

II.

Poóts átdolgozása.

Abban, hogy Poóts András a »De duobus amantibus« verses átdolgozásába kezdett, nagy része lehetett heves lángolású szíve szerelmének, szerencsétlen családi életének.

Ugyanis Cs. Poóts András élettörténete egyaránt gazdag változásokban és tanulságokban. 1740—7 decz. 31. született *Edeleányben*, Borsodmegyében, hol atyja ref. lelkész volt. 1765 márcz. 18. írt alá a *sárospataki főiskolában*, hol a gimn. osztályokat is végezte, az akad. törvényeknek. Kitünő diák volt. 1772. itt elvégezte tanulmányait s 1774. külföldre ment. 1776-tól kezdve atyja mellett, ki akkor már *tisza-nánai* lelkész volt, káplánkodott s mint ifju meg is nősült, elvevén a »világszép« *Miskolczy Zsuzsámmát*. Szerencsétlen családi élete volt. Neje hűtlenné lett. Az ebből támadt zavarok és féktelen magaviselete miatt nagy jövedelmű állását, mert atyja halála után 1778. *Tisza-Nána* lelkészeül választá, el kellett hagynia, sőt 1786-ban hat óra *Egerben* be is börtönözték. 1788. *Bodrog-Keresztur* hívta meg lelkészeül. De egy itteni zsidó nővel folytatott botrányos viszonya miatt innen is távoznia kellett 1794. Ekkor a kath. hitre akart térni, így remélvén kenyeret kapni *Eszterházy gróf* egri püspök kegyéből, de a nagy nevéhez méltó főpap ajánlatát hidegen utasította vissza. Ismét az oly hűtlenül elhagyott oltárhoz tért tehát vissza s 1769-től *pinkóczi*, 1796-tól *ungvári* pap, sőt 1799-ben »az esperesi székhez való *assessor-sághoz* neveztetik« ki. Ekkor ismét lejtőre jutott s azon rohamosan hanyatlott alá. Egy darabig védik még régi érdemei és nagy tudománya, de később megfosztják a papi hivatal-viselés jogától s csak kegyelemből engedik meg neki, hogy *Mokcsára* mehessen ugyanily állásba 1803-ban. De 1805. ismét panasz van ellene, míg végre érezvén lelki erejének megtörését, 1806. márcz. 13. egy, a jelenlevőket könnyekig megindító levélben önként lemond papi állásáról, annak harmincz évig való viselése után. Életének története

e pönttől kezdve ismeretlen. De hogy hányatásának vége még ekkor sem lehetett, mutatja az, hogy némelyek szerint katolikussá lett s e feljegyzések szerint mint ilyen halt meg 1812. *Ugváron*. Költeményei »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei« cím alatt jelentek meg Pozsonyban 1791. Leghíresebb és terjedelmesebb művét, melylyel épen itt foglalkozunk s mely talán egyedüli bizonyítéka költői képességének, egri börtönében írta, 1787. január 5. végezve fordítását.¹

Az ő neje hűtlen lett s a szerencsétlen embernek jól esett e hűtlenség rajzában kitombolnia magát s jól esett halállal sujtani a hűtlent. Sorsát a Menelauséval részben egyezőnek találjuk. Mindketten megcsalattak s mindkettő szeret. Ki tudja: hát ha megtörténtek azon jelenetek Miskolczy Zsuzsánna és Csabay András szénior uram közt, amelyek Lukrétia és Eurialus között folytak? Hátha Poóts is úgy aggódott szerelemfáltése miatt mint Menelaus? Aztán Miskolczy Zsuzsánna is »világ szép aszsonya«, »habból kikelt Venus« épen mint Lukrétia.

A Gyöngyösi példája nyomán gazdagon beszótt reflexiók Poóts hányatott lelkének a sugallatai. Oly bőven bánik e reflexiókkal, hogy ezzel elbeszélését egészen kiszélesíti és terjengővé teszi. Ez által, a »pataki névtelennel« szemben, a legnagyobb átdolgozói szabadság képviselője. Ámde kérdés, hogy az »átdolgozás« szerencséje-e a műnek? A felelet egyszerű s e mellett a mű egészére, összhangjára nézve nem a legkedvezőbb. A jellemeket minden szántsándékosság nélkül, egészen öntudatlanul, teljesen kiforgatja eredeti mivoltukból, csupán csak a legáltalánosabb vonásokat s a szerepkört hagyva meg nekik. Alakjai inkább a Poóts mint a Schlick Gáspár idejének bélyegét viselik magukon. A mesét lényegesebb változtatások nélkül veszi át, azonban mellőzi az erkölcsies célzatosság minden látszatát. Célja pusztán csak a mulattatás. Bőbeszédű előszavában e dologról is megemlékszik ugyan, sőt azt fejtegeti, hogy mennyiben nem ítélendő meg a költőknél néha jelentkező pongyolaság, meztelenség. Úgy látszik: ezt vallja vezérelvül: »Castis omnia casta«.

A darab végére betold egy dalt, vagy mondjuk gyászéneket. Ezzel Poóts jelentékeny hibán akart segíteni, a gyors bevezetésen. Mintegy ösztönszerűen érezte, hogy Lucretiát a költő elég keményen bünteti s az Eurialus bűnét, úgy látszik, mintha föl sem venné s a büntetésen Eurialus könnyen túlesik. Ezen hibákat akarja Poóts feledtetni, mert segítve a dolgon az által sincs. Kissé naiv dolog egy érzelgős dallal jelezni egy politikus férfi szívbánatát. Poótsnak egyébként, a népiességnek lépten-nyomom érezhető hatása alatt, írói szokása dalokat adni a szerelmes ajkára.

Poóts verses regénye igazi keretes elbeszélés alakját veszi

¹ Mindezekre nézve lásd bőven »Prot. Szemle«. Szerk. Kenessey Béla Bpest. 1890. 505 lap., hol költőnk életrajzát egész terjedelmében közltem.

fel. De a keret annyiban hiányos, amennyiben csak a bevezetést képezi s a befejezésnél elmarad. E keret nem más, mint mythologiai képekben duskodó, szinte allegoricus leírása a tavasznak és a leányok társaságának.

»Tsak Kupidó volt már téli szobájában
Mint valami záros Danae Tornyában« (2. 1.)

Aztán leányok jönnek (már ezek talán a földön járnak). Ifju vérék a szerelemtől pezseg s pajzán játszisággal szól az egyik »úgy vélem Charlotta«:

»Szűzek, szerelmesek! Ülünk karikába
S minthogy forgolódnak a Vénus dolgába,
Mondja el közzülünk kiki egy summába
Mit tanult Vénusról a Historiába.« (3. 1.)

Megjegyzendő, hogy előbb Kupidó kijöve »Téli szobájából,« »tűzet gyújtott köztük.« Ezután a már megnevezett leány, Charlotta az illő előkészület megtevése s előbeszéd előre bocsátása után belekezd a Lucretia historiájába, aztán megígéri, hogy elmondja azt. De ezután elfeledjük Charlottát s a többi leányokat, el a bevezetést; s azt, hogy tulajdonképen az ifju leány beszél. Poóts András áll előttünk teljes valóságában.

Azonban Poóts még nem elégszik meg a bevezetéssel. Charlotta elbeszéléséhez még egy más bevezetést csatol, mely Itáliáról és Siena városáról szól, s csak ezután tér át elég ügyesen a tulajdonképeni helyzet megismertetésére. A személyek bemutatását értem. A mit eddig mondott, felesleges toldalék; itt kezdődik az a rész, mely az elbeszélés lényegéhez tartozik s melyet már az eredetiből merített.

Itt sem lehet azt mondanunk, hogy fordít; az eredetiből csak mintegy a gondolatokat meríti. A részleteket illetőleg az átdolgozó legszélesebb jogaival él. Böven részletez, különösen a leírásoknál s az elmékedéseknél. Megadja a szerepét Zsigmond császárnak is, mint Aeneas Sylvius, de e szerep kidolgozása egyszerűbb és világosabb. Poóts igyekszik a költői oldalokat feltalálni s inkább ezekkel foglalkozik. Aeneas Sylvius Zsigmondot mint kéjvágyót gyönyörködtetni Lucretiában s kíséretében s ez által mintegy érzékies szint ad leírásának. Poótsnál Zsigmond jellemének e tulajdona elhalványodik. Ez által úgy látszik, mintha a Lucretia leírása sem volna oly érzéki e helyen, sőt ellenkezőleg gyöngéd és finom. Itt Poóts mintegy fékezi magát. Elfelejtí bánatát; zavartalanul gyönyörködik maga is a szép nőben. Bőbeszédűségénél fogva képeit s hasonlatait itt is szélesen kifejti, szinte példalozik.

»Hozass Indiából Elefánt tetemet,
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor csókoljon meg mind a négy engemet!
Ha hozzájuk képest nem lesz csupa szemet. (8. 1.)

Legtöbb metaphorájának alap gondolata megvan az eredetiben is; röviden, csak egy vonással; de Poótsnak jobban esik, ha kiczifrázhatja. Az eredetiben Lucretia leírása sem oly rendszeres mint itt. Eleinte Poóts is kapkod ide s oda, de később elkezdve:

»Karsú volt sугáron felnyuló termete,«

egész rendszeresen halad. Leírja Lucretiát tetőtől talpig, csak néhol tévedve be a realismus határába.

E leírásba maga is sok új gondolatot kever. Ezek nem közvetlenül festenek; inkább arra valók, hogy régi, elismert szépségek felé emeljék Lucretia bájait. S mythologizáló kedvének itt is enged. Nem azt mondja, hogy orczája rózsái bármely kertésznek büszkeségeül szolgálhatnának, de Flóra kertjébe plántálja be azokat. Egyes képeit szélesen vive ki, nem csoda, ha terjengővé lesz. Nemcsak minden szépséget reá rak Lucretiára, de az egyes részleírásoknál időt szakít magának elmélkedésekre, hogy úgy fejezzük ki magunkat: monologizálásra, minő pl. ez is:

»Szép pedig az ember ugy-e az orrával?
Ugy, hogy bár minden rész kérkedjen magával;
De ha egyszer az orr készült rút formával;
Ott ülhet a Dáma piperés orczával! (10. 1.)

Leírásai helyenkint az elhidegült mythologia mellett is élettelenek, de nem plasticusak; néha elragadó s talán ép a gyöngédség által:

»Igéző szemekkel ne nézd keze fejét,
Gyenge az, megsínli varázsló erejét.«

Aeneas Sylvius röviden megemlékszik Lucretia ruhájáról, Poóts is megteszi ezt, de már nem röviden, sőt nagyon is terjengősen, azonban — a mi már gyengéje költőknek — a hosszas leírás után sem igen látjuk magunk előtt a hős nő tolettjét. Kitér itt korának divatára; kárhóztatja annak folytonos változóságát s badarságait s nem gondolja meg, hogy mikor ő ezt teszi, akkor szintén a legnagyobb badarságok egyikét követi el. Ismerjük e rész indító okait. Mikor ezt írta, bizonyosan visszaemlékezett házas életére s ebben egy olyan jelenetre, mikor neje, mint Keplerné férjét az »Ember tragédiájának« egy jelenetében, ily szavakkal hagyta magára; »Reggelre ne feledd a pénzt.« E beszövében mégis érdekes, mert látjuk, hogy Gvadányi kifakadása a divat ellen nem az első irodalmunkban. Különben e kifakadás eredetileg mint önálló költemény jelent meg a »Magyar Múza« 1787. jul. 25-iki számában.

Mindezek után az író rá akar térni Eurialusra. De ezt mily nehéz fordulattal s nagy döczczenéssel teszi! Mintha egy új elbeszéléshez akarna kezdeni, új bevezetést ad. Mint gondolnunk lehet, itt is a mythológiához fordul. Elbeszéli Pigmalion történetét s felkiált:

»Ah ha egy bálványkép így meg tud tetszeni,
Hogy ne tudna hát az eleven sérteni? (19. 1.)

Végre miután még ifjúságával igazolja szerelmét, eljut tárgyához s egyszersmint oda, hol már az eredetiből merít. Bár Poóts tizen- négy versszakon át foglalkozik Euriálussal, még sem ad róla oly tiszta képet, mint az eredeti. Kitérésképen tudtunkra adja, hogy Lucretia is ég Eurialusért. Ugy látszik, mintha már egyszer bevégezte volna Eurialus leírását; aztán a Lucretia ablakai alá viszi s itt ismét kezdi rajzolni különösen ruhája fényét. De két sor új, eredeti s költői mégis van e helyen is; mintha nagy csomó rozsdás vasból csillanna ki egy darab fényes aczél, mikor ezt olvassuk:

»— amint szemébe tekint:
Hát Lukrétia is a szemébe tekint!
S ez a két tekintet, futkosó villámkint
Egymásba ütköztvén, szerzett igen nagy kint. (21. 1.)

A Lukrétia lélekállapotát jellemző beszédben kétségen kívül sok szépet és költőt mond Poóts, de nem tud tárgyias lenni. Sok olyat kever bele, a melyek nem Lucretiához és a helyzethez ille- nek. Szenvedély által korbácsolt lelkü ember nem él ily hasonlattal:

»A szakács az étel izit meg adhatja;
De akinek egyszer van szíves bánatja;
Ha házi keresztel fűszerszámozthatja:
Hogy lehetne annak jó ízü falatja.«

Egypár versszakon át ha eltalálja is az igazi hangot, később ismét visszaesik Poóts eredeti hibájába s ismét feledi, hogy nem neki, de Lucretiának kéne beszélnie.

Egy nő, kinek jelleme költői alakításra és jellemzésre méltó bármennyire utálja is férjét, róla nem szólhat ilyen hangon:

»Türhetőbb volt eddig rózsda-szin pofája,
Tölcséres, tobákos orra pervátája,
Pisla szemeinek pengő karikája
S rothadt bűdös szája, veszett Isputálja.« (23. 1.)

A nő másképen gyűlöl, csúfol és gyaláz.

Egyébként sajtáságos! Lucretia e beszédében találkoznak Poóts hibái és költői jelességei: az epikába belecsempészett tul- ságos alanyiség és az erőteljes festői leírások. Amazok a költőnek saját szenvedéseiből merített inventiói; ezek jobbára az eredeti szerencsés visszaadásai.

Poóts mindjárt Lucretiának a magánbeszéde után tudtunkra adja, hogy a császár észreveszi Lucretia szerelmét és az Eurialusét is. Tehát a császár hamarabb ismeri a szerelmesek titkát, mint önmaguk. Motiválja is ezt és a császár meg Eurialus közt egész szóváltást csinált. Természetesen, ebből sem maradhat ki a »Herostratus« féle megszólítás. E beszövé után ismét visszatér Aeneas Sylviushoz, szerencsésen írva le Euriálus lovát. Szinte magunk előtt látjuk a toporzékoló paripát. Ezután jó egy oly

gondolat tárgyalása, melyet Aeneas Sylvius előbb ad. Egy pár sorban felemlíti, hogy a palotákban inkább feltalálható a bűn, a kéjvágy, mint a konyhában. Poóts attól fél — hihetőleg szem előtt tartva ez ellenmondó példabeszédet: paupertas magna meretrix, — hogy nem hiszszük el egyszerű kijelentésnek s ezért egyes alakok, példák s példalózások felhozásával igyekszik e véleményt erősíteni.

Poóts egy kis változtatást csinál azon jeleneten is, midőn Lukrétia megvallja Zóziás előtt szerelmét. Az eredetiben tartózkodóbb, számítóbb; itt lágyulását nem képes türtőztetni. Az eredetiben általában hidegebb ez a jelenet; itt heves, öneledt, számítás nélküli a Lucretia magaviselete s fő érdeme, hogy költői. Az elámulat Zóziást apró szaggatott kérdésekkel, felkiáltásokkal zavarja, hogy ámulata még nagyobb legyen s egyenesen az Eurialus nevét kérdezi.

Zóziás válaszában is több az érzelem, mint az eredetiben s így Zóziás itt Lukrétia szívéhez közelebb áll. Beszéde sok helyen költői lendületű. Benne az isteni büntetést, meg a lelkiismereti furdalást is felveszi a Lucretiát legyőző okok közé. Költői erejének szép bizonyosságai e sorok:

»Hát! az Isten előtt, ki rejtezhetik el?
Mert bátor, setétes földel fedezik-el;
De Istenre nézve, hijába teszik-el,
Mert éles szemeit nem kerülhetik el.

Oh hát a bélyegzett lelkiismeretnek
Háborgó habjai, miként hánynak, vetnek?
Egy bús élet után mással fenyegetnek;
Ez a vége minden buja szeretetnek!«

Azzal, hogy Lucretia mindjárt síriratát is megmondja, nagyon ügyesen a végsőig fokozza a Zóziás rémületét s elámulását. Az eredetiben még csak sejteti Lucretia a jövőt, itt a sírirat megmondása által, mintegy közvetlenül előttünk van már. Ez által természetesebb, okoltabb a Zóziás megnyerése is.

A következő jeleneten is változtat Poóts és nem csak annyiban, hogy bővebben fejti ki, de a jelenet helyét is máshová teszi. Az eredetiben Zóziás fölkereste Eurialust, miből világos, hogy Eurialusnak a lakására ment. Poóts átdolgozásában az utcán találkozik Zóziás az ifjúval s itt adja neki tudtára a Lucretia szerelmét.

Azon részen, mikor Eurialus a szerelem hatalmát magyarázza önmagának, kevés változtatást tesz Poóts. Némely példát kihagy, mint pl. Hercules mondáját; másokat meg önállóan told be. Mikor az állatvilágból idéz, gyöngédebb mint Aeneas Sylvius, de gyöngébb is.

Tárgyatlansága néhol annyira megy e helyen, hogy sokszor azt sem tudjuk: Eurialus beszél-e mindig, vagy maga az író?

A levelezési részt Poóts méginkább elrontotta, mint a »pataki névtelen«.

Eurialus egyes leveleit szépen fordítja ugyan, de már a Lucretiáéit, különösen az elsőbket, egészen elrontja. Eurialus első levele helyenkint szép, költői és céljának, helyzetének megfelelő; a másodikra ezt épen nem mondhatjuk. Lucretia első levelét határozottan elrontotta s az eredetiből teljesen kiforgatta. Az eredetiben csupán arra kéri Eurialust, hogy levelével ne zaklassa; Poótsnál ebből semmi sincs. Lucretia levelében gunynyal, gyanúsítóan fordul Eurialusnak s a Lucretia részéről egy csepp szerelmet sem árult el. Lehet ugyan, hogy Poóts szerint azért háborodott így fel Lucretia, amiért oly megbélyegzett nőt választott szerelmi postául, mint Sabina. De ha egymás után olvassuk el Lucretiának Zóziás előtti előbbi áradozását és e levelet, akkor élesen kitűnik e két rész közti nagy és bármily pszichológiai indokolással sem igazolható ellenmondás. A magyar költő célját nem értjük e jelenettel, de szeszélyességének okát feltalálni véljük a szerencsétlen családi élet miatt felkorbácsolt kedély-állapotában, mely lecsillapul, mikor valami szebb részt ad; mikor pedig emlékei, vagy jelen állapota gyöttrik ily szeszélyes alakban jelenik meg.

E levelezés folyamán elkövetett egyik írói botlás a másikat vonja maga után. Eurialus e kérdéses levélre felelve, védi magát s e védelemben oly dolgokat is fölhoz, melyek egy cseppet sem költőiek, s a Lucretia és Eurialus e pár levele meztelen pongyolasággal van tele. Az eredetiben Eurialus ajándékot küld az imádottnak; Poóts sem akarta ezt mellőzni, de hát nála Eurialus a Lucretia levelének vétele után honnan vett erre biztatást, bátorítást?

Az eredetiben ez a mozzanat nagyon igazolt s helyén levő, mert bár visszaütés, tartózkodó a Lucretia levele, de mégsem hidegen gúnyoló. Soráiból kitűnik a szerelem, míg a Poóts átdolgozásában a legvérmesebb remény sem bátoríthatja őt ajándék küldésére.

Amint láttuk: Poóts, Lucretia »első levelénél« az eredetiből csak annyit figyelt meg, hogy visszaütésítja Lucretia az Eurialus kérelmét; de szabad utat engedvén tollának, eredeti formájából egészen kiforgatta, hangját kicserélte. Lucretia második levelében megtartotta a tartalmat, de nem igyekezett a kidolgozás által olyanná tenni, hogy összeegyeztethető legyen az elsővel. Az elsőben gunynyal vádolva, visszaütésít, a másodikban meg már mintegy tanácskozik a módokról, hogy milyen uton jutna hozzá Eurialus? Bár arra az eredményre jut, hogy, ha csak fecskévé nem változik, nem mehet be hozzá, már mégis az által, hogy a módok felett gondolkodóba esik, hajlandóságot, s pedig erős hajlandóságot mutat. És nem is említi az erkölcsi akadályokat sem, csupán physical nehézségeket. De emellett mily zavart okoz a Lucretia jellemében Poóts azzal a dallal, melyet énekeltet vele a levél megírása után! E vers egy nyugodt állapotban levő, pajzánkodó leányhoz illik. Ezen különben elég szép, lyrai csengésű, játszi és népdalias költemény alaphangja a csapodárság, már pedig azt,

hogy kedvesén kívül valaha még mást is tudna szeretni, egy szerelmes sem hiszi magáról. Különben is Lucretiát eddigi multjából úgy ismerjük, hogy példás életű, becsületes nő volt, s egyszerre egy dalban megtagad mindent. Ha védeni nem is, magyaráznunk lehet, az átdolgozás e helyét. Máskor is láttuk már, hogy Poótsot szerencsétlen életviszonya szeszélyessé tette. Ugy itt is. Szeszélyessége maga elé állította hűtlen nejét s aztán elénekeltet vele egy dalt, teljes teli ledérsóggal.

Meg kell emlékeznünk arról a versről is, a melyet Eurialus az első levéllel küld Lucretiának. Nem sok gondolat van benne, s e mellett bizonyos mesterkélttség vehető észre rajta. Az érzelem nem jut kellő kifejezésre. De nem is annyira tartalmáért érdekes e vers. Már az eredeti gondolat Poótstól, hogy a szerelmesek által verset irat és énekeltet. A formai ügyességet egyik verstől sem lehet megtagadnunk. Megtalálta azt a csengő, bongó magyaros versszerkezetet, a mely az e fajta lyrai költeményekhez annyira illik. Különösen a második versnél a külforma nagyon megfelel a belső tartalomnak.

Visszatérve a levelezésre, Eurialus harmadik levele helyenkint szépen és melegen van írva, ellenben a Lucretia erre adott válaszában első fele már teljesen hideg, száraz; mythologizálással meggyőzni akar. Egészen elűt a levél második részétől, hol már szívtől sugalmaztatja magát. E levélben leginkább ragaszkodik az eredeti szöveghez, anélkül azonban, hogy végzett munkája itt is fordításnak volna nevezhető.

Poóts egypár szóval igyekszik összefűzni a leveleket. Ezekben az általok keltett hatásról számol be, de merő külsőségeknél marad, mint pl.:

»Vevén Eurialus székre telepedik,
Hol elhal, hol ismét megelevenedik,
Ég szíve; De minthogy máskint nem engedik:
Tsak titkos pennája szerelmeteskedik.« (61. 1.)

Lucretiának az eredetiben lévő utolsó levelét szépen adja vissza. Közvetlen ez után Lucretia ügyes és szép dalba kezd. Illik ugyan a szerelmes asszony hangulatához, ki már ekkor mindennel leszámolt, de a levél hangjával, amely után nyomban következik, kissé ellenkezik. Amaz még komolyan érzelmes, ez játszian pajzán.

A levelezés után következő részben Poóts stíljának egy érdekes sajátosságával találkozunk. Mintha nem írta, de az olvasóval beszélgetne:

»Próbáld! Állíts kettőt, hármat is strázsának,
Ha a strázsza mellé mást nem adsz vártának,
Ahhoz ismét Argust nem teszed gazdának,
Vagy ez, vagy az, kedvét tölti asszonyának.« (l. 69. 1.)

A maga keserű tapasztalataiból merít, de azért nem lesz tomboló, amint talán várhatnók. Szerzőnk elbeszélése mindig nagyot döcöczen, mikor fordulathoz ér. Nagy lélekzetvétellel, hosszú bevezetéseket csinál minden egyes részlethez és sokszor azért még sem tudjuk: vajon ujba kezd-e, vagy még mindig a régi tart. E gyengéjét maga is tudja és nyomdászati jellel figyelmezteti olvasóját arra, hogy meséje új fordulathoz ért. Ilyen gyarlóságon és ilyen módon akar segíteni az említett elmélkedés után is, noha ez maga is már bevezetés volna a következőkhöz. Előadja, hogy mily módon gondolja Lucretia a találkozást lehetővé tenni. Ez teljesen megegyezik az Aeneas Sylvius tervezésével. Csupán csak annyit változtat rajta, hogy mostoha öcscsének nevezi az ifjút, kit eszközül használ fel; az eredetiben pedig törvénytelen fivér áll.

Poóts bőbeszédűségére talán egy oly világos példa sem hozható fel, mint azon résznek áttétele, melyben a meghíusult első találkozási terv után Lucretia ismét tanácskozik Zoziással, azaz inkább kész tervvel áll elő. Tervének lényegét nyolcz sorban mondja el Lucretia. Ebben Poóts nem mondja meg, hol van a Lucretia szobája, hova Eurialusnak mennie kell, csak egyszerűen annyit ír, hogy három nap mulva öltözzék paraszt-ruhába s menjen a munkásokkal a Menelaus házába. De ezek után harminczkilenc versszakon át el-elmélkedik, különös érdemet találva abban, ha újabb és újabb elmélkedésekkel szélesítheti az eredeti elbeszélés körét. Zóziás okoskodik itt és pedig meglehetősen agyafurtan. Minden módon igyekszik magával elhitetni, hogy, ha ő elősegíti úrnője titkos szerelmét, akkor nagyon helyesen cselekszik.

Az eredetiben Zóziás ezzel fellépését és előbbi vonakodásával való szakítását igazolja. Ellenben Poótsnál Zóziás czéltévesztetten fűzi gondolatait, Lucretia előtt egész tudós beszédet tartva. A szerelmes nő replikáz is reá és semmiképen sem engedi, hogy kevésbé hosszú és bölcs legyen.

Ez unalmas párbeszédbe igazán csak beletévedtek e szép költői sorok:

»Aki a szerelmest akadályoztatja,
A csendes folyókat zúgónak ugratja,
Ellenkező gáttal, ha nem tartóztatja:
Még csak meg se hallik lassú folyamataja.« (81. l.)

A második kitérés ugyancsak ebben a részben az, mikor a szerelem nagy erejéről elmélkedik. Ennek alapja is megvan az eredetiben, de Poóts ezt is hosszasan fejtegeti, anélkül azonban, hogy ez által meggyőző erőben, vagy világosságban valamit nyerne e részlet.

Egyáltalában írónk ilyen elmélkedő kedvét nem tudja fékezni. Egyszer csak eszébe jut valami gondolat s ennek kedvéért azonnal ott hagyja tárgyát. Így, mikor Eurialus Lucretiát fölleli szobájában, nem hogy igyekeznék lehető gyors rajzolással a kíván-

csiságot kielégíteni, de ő még azzal bibelődik, hogy mily esztelenül cselekszik, aki a szeretetet pénzért, gazdagságért akarja erőltetni. A kitérés, az igaz, nem hosszú, mindössze két versszak, de mégis helytelen és zavaró. Inkább az első találkozás, közvetlen együttlét örömét festené. Ezt kihagyja és oly közömbös dologról beszélteni Lucretiát, hogy vesse le már Eurialus ezt a »latsuhát«. De hagyján. Ezután jön még Poóts részéről a botlások botlása, ama nevezetes ágy — szugolyi jelenetben. Mikor Zoziás tudokra adja, hogy Menelaus közeledik, Eurialust Lucretia az ágy melletti szögletbe bujtatja. Menelaus majd rátalál. Ekkor morfondirozik Eurialus teljes kétségbeeséssel, de a hosszú mythológiai képek során teljes logikával. Valóban nevetséges, mikor ily helyzetben előhossa Circet, Jupitert és Mársot s mikor már Jupiterhez és Márshoz elmondja imáját, akkor kezdi ismét:

»Sőt az igaz Isten nézzen rám az égből,
A' szabadítson ki ebből az inségből.« (88. l.)

Az ezután következő rész elevenebb, életteljesebb az eredetnél. Majd a szerelmeskedés és gyöngéd vallomásoknál ismét mythologizáló kedvének enged szabad folyást s a szerelmesek beszélgetésében Junó és Jupiter, Laverra és Vénus egyaránt szerepelnek.

Aeneas Sylvius itt is, bár csaknem mindazzal foglalkozik, amivel Poóts, mégis általában rövidebben végez. Aeneas Sylvius is megkísérli a Lucretia éjjeli öltözetének leírását; Poóts kerekében írja le s plasticusan. E rész erőteljes és költői s valóban dicséretére válik Poótsnak, ki a főszűrt általában ilyenekre fekteti, s úgy látszik: mintha a mesét is ezekért adná. A leírásban a leg-erősebb; elmékedésekben tudóskodó; s mindkettőben bőbeszédű. Legszűkebb szavú s leggyarlóbb ott, hol elbeszélő részt ad.

Ez első találkozás után egy nagyon zavaros rész következik, hol lelkiismereti furdalás helyett azon töpreng Lucretia: hátha nem Eurialus volt az, akivel együtt töltötte az időt? Olyan nagy úr létére, csak nem öltött volna paraszt ruhát? Csak e naivságok után sikerül neki valódi lélekrajzot adni, melyben van költői fel lendülés, de van mythologia is. Ezután Poótsnak ismét, egy már fentebb említett ügyetlenségével találkozunk. Nem tudjuk: mikor végezte el Lucretia beszédét s mikor kezdődött az Eurialusé. Csupán a beszéd hangjából lehet következtetnünk, hogy Lucretiát elhagytuk és Eurialust hallgatjuk. Van egy versszak, hol talán a fordulás történik s melyről egyaránt gondolhatjuk, hogy a Lucretia beszédéhez tartozik, meg hogy csupán az író közbeszúrása.

»Az ilyet a csupa bolond is szeretné
Vagy legalább bolond módra nem követné,
Mert maga érette bár szerencsétlenné.« (101. l.)

Hogy ezután Eurialus beszél, onnan gondolhatjuk, mert életmegmentésről szól:

»Te néked köszönöm, Lelkecském! hogy élek.«

De ez a beszéd aztán egészben véve is szép és költői, s egyike az átdolgozás legsikerültebb helyeinek. E részletéből kitűnik ez:

»Ah! Mármorizált- test' ékes alkotmánya!
 Kláris-szín ajakak szép piros márványa!
 Fél-hold szemöldöke hajlott szivárványa:
 'S tántzra silyvedező-lába ingoványa!

Tsillogó szemének, szem-szűrő nap-fénye!
 Nagy okosságának, mélységes örvénye!
 'S kitanulhatatlan titkos tekervénye!
 Félelmes szívemnek biztató reménye.

Ah! mézes beszéde, Síréní nyelvének!
 Ah! Liliom-spallért mutató mellyének,
 Ezüst forma színe, gyöngy fejér testének!
 Ha mikor láthatlak, tartom szerencsének!« (102. 1.)

Ez egészen a Poótsé. Aeneas Sylvius Eurialusnak csak az utczán felmerülő gondolataival foglalkozik. Otthon is gondolkozik még egy kicsit a történeteken, de más oldalról csak az forog a fejében, hogy mily szégyen érte volna őt a felfedezéssel. A leíró, vagy a tisztán szerelmi áradozásból semmi sincs az eredetiben.

A milyen szép e hely, olyan elhibázott az ezt követő rész, amelyben az együttlétet beszél el Eurialus barátainak. Az eredeti drasticismusát Poóts úgy akarta finomítani és költőivé tenni, hogy mythológiával és ókori regékkel tömte meg. Itt a képek használásánál egészen szertelenségbe téved. Ugy látszik: mintha már többé nem is kép lenne, de a csodásság beszövése. Vénus járkált közelükben, amorettek sűrögtek, forogtak, Kupidó pedig fáklját lobogtatott fejük felett.

A második találkozás hangját és leírását Poóts nagyon megváltoztatja. Az eredeti röviden, csak egypár szóval említi az együttlét boldogságát s a válás fájdalmát. Poótsnál a találkozás, együttlét rajza szintén rövid, de még azt is mythologia tölti ki. Ezután a szerelmesek lakomáját festi Ceres emlegetésével, de nagyon röviden; kiméli Poóts a helyet és időt, hogy a Lukrétia cselét Menelauszsal annál bővebben beszélje el. És ez elbeszélés valóban eleven és ügyes. Szinte előttünk van Lucretia, kinek erőt és ügyességet ad a becsületfétlés és kedveseért való aggodás s ugy sűrög-forog Menelaus körül.

Midőn Eurialus Pandalust igyekszik megnyerni, Poóts átdolgozásában eleinte tartózkodóbb, általánosságban beszél, példalózik, s csak később lesz őszintévé. Az eredetiben csak egyszerűen előadja Eurialus a dolgát, míg Poótsnál beszéde helyenkint Iyrai kitörésektől felmelegszik s ez által költőibb lesz. E jelenetnél mégis némi kihagyással él Poóts. Aeneas Sylvius egy kifakadást sző be a rangkórság ellen. Az átdolgozó ezt mellőzi.

A harmadik találkozás jelenetében Poóts beváltja ígérteét:

»hogy ha rút dolgokat esett feljegyeznie, az eredetinel szelidebben teszi ki«. A bevezetés féle párbeszédet a lóról megfinomítja egy kissé.

Lucretia elájulása marad úgy, mint az eredetiben van. Semmi különös okát nem adja Poóts az izgalomnak ebben:

»Okát ha keresem el-ájulásának;
Én ugyan részemről 'azt tartom okának,
Hogy öröm, 's félelem 'együvé jutának,
'S ereiben minden vért felzavarának.« (136. 1.)

Arról azonban Poóts is megfeledez, hogy az előbbi találkozásnál még nagyobb volt az öröm és félelem, mert több ok is volt reá, meg újabb is volt, azért jobban kellett hatnia. Most az akadály is, öröm is, inkább lehet megszokott. Az eredetiben is szép az Eurialus bánatos és kétségbeesett beszéde, leszámítva némi lélektani hibát, melyet Poóts is elkövet, de itt még szebb, még melegebb, még költőibb, sőt helyenkint a gondolat is, a kifejezés is, együttesen is költői, a helyzetnek megfelelő.

»Ah Liliom-Völgye gyönyörű mellének!
Melyet szívem tartott gyönyörűségének,
Ha halva fekehetném, melyén szegénykének,
Illene holt testem« terítő helyének.

Most pedig, ő fekszik nékem a' mellyemen,
El-lankadt karjai, tartóznak kezemen;
Könnyű vagy Galambom! Könnyű vagy testemen!
De malom kő gyanánt maradsz bús szívemen. (138. 1.)

Mily költői, mily kifejező, mily sokat mondó ellentét! s mily népdali eszme! E két versszakon is látjuk, hogy Eurialus nemcsak általánosságban csapong, de Poóts igyekszik megtartani annak ami: érzéki szerelmesnek. Más helyt is oly igaz, kétségbeesett szavakkal ostromolja az ájult Lukrétia. De azért alaphibájától itt sem tud megszabadulni, a mythologizálástól.

Mily különös az élet játéka! Poóts megénekli a Lucretia ajulását s ekkor Eurialusnak ad bús és kétségbeesett hangokat ajakára. Egy pár év múlva az ő kedvesével történik meg az a jelenet s ő panaszkodik mint Eurialus. Eszébe ötlenek a sorok, melyeket még az egri börtönben írt s elénekli azt újra bánatában. Mikor a bodrog-keresztúri zsidó leány elájul a viszontlátás öröme és izgalmára, egy verset csinál az Eurialus és Lucretia történetéből szedve össze a részeket. E költeményből megtalálható az első versszak Lucretia énekében is.

Sokat finomít Poóts az együttlét rajzolásánál, anélkül azonban, hogy ezzel az Eurialus jellemét megváltoztatná. Szenvedélyes itt is Eurialus, de szenvedélyét mérsékli annyira, hogy kevésbbé lesz tisztességsértő, mint Aeneas Sylviusnál.

Ezután némi változtatást ismét tesz az átdolgozó. Az eredeti azt mondja, hogy a szerelmesek ezután is találkoztak még több-

szőr. Poóts ezzel szemben kissé bizonytalanul azt mondja, hogy a találkozásra »ezután egyhamar mód nem is adatott».

Lucretia utolsó levele a latinban meglehetősen száraz és csupán az elrablási tervre vonatkozik. Poóts az érzelemnek is juttat benne részt. A levél bevezetése megvan Aeneas Sylviusnál, mikor azt fejezi ki Lucretia, hogy haragudnék reá, ha tudna. Poóts is fölveszi azt, de másképen. A hang s a kifejezés más s mondjuk: tárgyiatlan. Lucretia magát galambnak mondja s megtagadja, hogy »bilis«-e, epéje van. Az ezután következő levélrész egészen a Poóts betoldása. És szerencsés betoldás; szinte jól esik hallanunk Lucretiát, hogy utoljára Eurialus előtt kiömlengi magát. Általában e rész szép és hű, de a mythológiát itt is beszövi. Egy kis ilyen ömlengés félével megtoldja az Eurialus válaszát is, de a hang, amelylyel Lucretiának vonakodását tudtára adja, az eredetinel sokkal pongyolább.

Az ügyes gondolat Poótsból, hogy mielőtt végkép eltávoznék Eurialus. »egy kis czédulát« küld kedvesének. Ez, bár nem eléggé kifejező és Eurialus, vagy mondjuk. Schlick Gáspár, ha írt ilyet, biztosan másképen írta meg: mégis az ilyen levéllel is enyhül egy kissé Eurialus hidegsége. E czédulán egy verset is küld, de ez tartalmi gyöngeségével még fölülmulja a levelet is. Csengő, bongó beszéd a nélkül, hogy gondolatot tartalmazna, vagy érzelmet fejezzen ki. Még másképen is akart Poóts e közönyösségen és a gyér igazságszolgáltatáson segíteni — bár az utóbbin korántsem öntudatosan, de amazon segítvén, ezen is segítve lett volna — azonban ép oly kevésbé sikerült neki, mint a levél és az ezután csatolt kis vers. Ez a már említett gyászdal, melyet Eurialus a Lucretia halálának a hírére énekel. Ebben sincs semmi érzelem, semmi eszme. Még ezután következik a befejező rész, melyből megtudjuk, hogy a császár megházasítja Eurialust.

Most még csak Poóts átdolgozásának stílusáról, kifejezéséről, népies helyeiről s arról akarok egypár sort írni, hogy Gyöngyösi-nek milyen hatása volt Poótsra ezen költői elbeszélésében.

Stílusára jellemző, hogy nem épen mesterkéletlen, de mégis ügyes, jellemző kifejezéssel gyakran él pl.:

»Tudnék Liliomot fejéret festeni;
Tudnám tsiga vérrel meg-elegyíteni;
De bár Fidiás az, a' ki keni feni:
Nem fog az élővel egyformán tetszeni.« (7. l.)

Stílbeli fogyatkozása az, hogy oda nem illő elemekkel gyakran zavarja meg a szép helyeket is. Komoly helyzetekből a sárba dob alá. Nem pusztán a pajzán tréfálkózást értjük, hanem különösen azt, hogy egy-egy realistikus helyzet vagy kép feltárásával ugyyszólván lépten-nyomon megbántja gyöngédebb érzésünket. Pl. mily ellenmondó hang ez:

»Álláról botosított mértékletes szakot,
Meelybe puha pelyhet, fejr Hattyú rakott,
Rajta, sem a szeplő nem hagyott salakot
Sem fityegő gelyva nem tett erőszakot.« (12. 1.)

Néha aljas élczeléssel törekszik megnevettetni olvasóit. Művének előszavában úgy látszik: elitéli Aeneas Sylviust frivolságáért, amidőn azt mondja: hogy »ha rút dolgokat — is esett fel-jegyeznem; az említett Irónál szemérmetesebben tettem-ki. De hogy annyival inkább senki benne meg ne ütközzön; olvassa-meg ezen Vers-írásról való elmélkedésemet, ebben fel-találja az olvasás közbe megkivántató Keresztyéni Régulákat.« (L. Elősző I. 1.) De bizony néha még mélyebben esik bele Aeneas Sylvius hibájába.

Azonban e mellett is szép kifejezései, hasonlatai bőven vannak s az utóbbiakat szereti nagy terjedelemben, szélesen keresztül vinni. Általában inkább lehet jó stilisztának mondani — amennyiben erről, korában és az ő költői iskolájában szó lehet — és magyarosnak. Germanizmus és latinizmus azonban elvéve mégis fordul elő nála, mint pl. mikor Lucretia beszédeire azt mondja: »képzelem azt lenni Dido siralmának.« Más helyen meg hibás szóvonzattal él pl. »az ájulásról nem használ,« pedig azt akarja mondani, hogy az ájulás ellen, vagy ájulásra. Egyébiránt egyes helyeken, pl. Szabolcs némely vidékén, mondják ezt.

Alkalmaz szavakat, melyek ma már kimentek a közhasználatból, pl. hamartatja, képzede reggeti; Eurialust Lucretia másfelé »iktatja« s harag vagy epe helyett annak latin nevét, bilist használja.

Sok helyen nagyon ügyesen rímel. Általában jó verselőnek mondható, pl.

»A kényére tartott testbe pozsgo a vér
Ég a méz kemencze; sebesen ver az ér,
Mig az elszáradt szív kívánt véget nem ér
Hit, hűség, becsület, előtte mit sem ér,«

vagy pl. ez:

»Azonban: Zaj! Feláll minden hajam szála
Ha a férjed észre veszi: Mit csinál a'?
Irgalom s kegyelem tudom nem lesz nála!
'S akkor lesz még ebből egy gyönyörű Gála.«

Egyébiránt nyelve, verselése s általában előadásmódja mutatja, hogy daczára szertelen mythológizáló kedvének, távol áll az ő klasszikusoktól, kik e korban magas fejlődésre emelkedtek, Virág Benedekkel. Irányánál, stílusánál fogva a népies iskolához tartozik. A népköltészet közvetlen hatása gyakran érezhető nála, s pedig nem csak egyes átvételekben, kölcsönzésekben, hanem hangban, gondolkodásban és leírásokban is. De e hatás nem érvényesül az ő költői egyéniségének és jelen átdolgozásának egészében; inkább csak szórványos jelentőségű. Fejletlen és ingatag izlésű. Kisebb darabjaiban kedvvel űzte a leonin verselést is. Mint elbeszélőnek, úgy

látszik, nem volt más mintaképe Gyöngyösinél. Olvasta ugyan a római s görög klasszikusokat s általában nagy, széles körű ismeretei voltak, de verselni s általában írni senki mástól, csak Gyöngyösi-től tanult.

Még kidolgozási módjában is nagyon érzik rajta mintaképének hatása. Bevezetésül szeret elmélkedni akkor, mikor valami új fordulathoz ér, mint Gyöngyösi; csak hogy Poóts nem tud ügyesen, zökkenés nélkül tért át a tárgyalásra. Az elmélkedés körére és helyére nézve is nagy a hasonlóság, egyezés a két költő között.

Épen olyan mértékben használja Poóts a mythológiát mint Gyöngyösi, kinél szintén előfordulnak ilyenek, mint Poótsnál:

»Megesapja azonban Faeton lovait
Tengerbe meríti aranyos hajait.«

Látva a mythologizálásban a nagy hasonlóságot Poóts és Gyöngyösi közt, nem tudom megállapítani, hogy nem az elhíthető ohajával, machinációul vitte-é be Poóts is a mythológiát, vagy csak pusztán kép gyanánt szerepelteti. Még abban is hasonlóságot, sőt határozott Gyöngyösi-utánezást látok, hogy Gyöngyösi is a »Murányi Vénust« az istenek tanácskozásából indítja ki; Poóts is a Cupidó téli szobájából kezdi meg, ha nem is a mesét, de annak elbeszélését. Cupidó zavarja és nyilazza a lányokat, ösztönözve őket ez által a szerelmi történet elbeszélésére.

Gyöngyösinél a párbeszédekben még kevesebb a mythologia, mint Poótsnál, ki abban minden tartózkodás nélkül *duskál*.

A leírásokban is sok a rokon vonás, pl. Gyöngyösi Máriáról azt mondja:

»Múzsák tudománya, nyelvének szólása,
Hajnali hasadás ajaka nyílása.
Orczája pünkösti rózsák mósolygása.« (M. V. II. R.)

Poóts ezt mondja Lukrétiáról:

»A nyelvét mondhatnád élő muzsikának,«

s általában Lukrétia leírásánál azokat a szempontokat tekinti, mint Gyöngyösi Máriánál. Aztán mindketten sokat mondanak az által, hogy csak érintik a dolgot ilyenféleképen:

»Tovább a Diskursus mint folyt? Nem tudhatom
S magamat örömet belé se avatom
De két szerelmesről: könnyen gondolhatom
De csak nem is mondom: mi a gondolatom.«

Gyöngyösinél:

»Ha szollanék tanult, szép okosságáról
Minden dolgaiban rendes jó modjáról,
Alig irtak annyit elmés Minerváról
Mennyit érdemlene mondani magáról.«

Poóts nagy sulyt fektet mesterével együtt a leírásokra s képéit mindkettő szélesen viszi ki. Gyöngyösi is, Poóts is, igen sok helyen, a hol maguk beszélnek, valóban mintha társalognának olvasóikkal pl. Poótsnál:

»Hozass Indiából Elefánt tetemet
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor tsókoljon-meg mind a négy engemet
Ha hozzájok képest nem leszsz tsupa szemét.«

Azt, hogy egy személyt Gyöngyösi is, Poóts is oly hosszan beszéltet egyszerre, megszakadás nélkül: felesleges említenem is, mert az sajátága minden régebb kori írónak. E rövid összehasonlításból is látható: mennyire a Gyöngyösi hatása alatt áll Poóts. Annyira egyezik a két író, különösen előadás és kidolgozás tekintetében, hogy amely szavakkal Beöthy jellemzi Gyöngyösit ugyanazokat elmondhatjuk Poótsra is, a speciális vonatkozású helyek kizárásával: »Előadását, mely tele van görög mythologiai képekkel, vonatkozásokkal és nevekkal, minduntalan megszakítja egész verses értekezésekkel mindenféle tárgy fölött, melyet meséje épen eszébe juttat. A jó magyarsággal egyesíteni tudja a jó verselést. Leírásai olykor csak tudákosak ugyan, de nem ritkán festőiek, merészek és erőteljesek. Lirai helyei, melyeket szerelmeseink szájába ad, behizelgők, gyöngédek, szívhez szólók.«¹ Mind olyan szavak, melyek nagyon jellemzők Poótsra is. De Poótsnak ezeken kívül van még egy érdekes tulajdona. Ez a népiesség iránti vonzalom; bár ez, mint említettük is már, inkább csak egyes részleteknél jelentkezik nála: »hirharang a cseléd,« »kottyfalván,« »torongya« ma: »toprongya,« »pártúz,« mely kifejezés népdalainkban gyakran előfordul, aztán: »garabulyásan foly a vére,« s még több eféle. Közmondásai: »nem akarásnak nyögés a bére,« »ember aki fogad, eb aki megállja.« Sok helyen akaratlan naivsága által ölt népies szint pl.:

»Lásd be álnok Néki nagyobb már a szája
Holott szántsándékkal fittyent ki ládája;
De az asszonyoknak tanult praktikája,
Hogy ha csuprot törnek, a gazda hibája.«

Annál szembeötlőbb s zavaróbb, ha ily népies helyek után következik egy mythologiai kép, vagy pláne képek sorozata.

A népiesség hatása abban is észrevehető, hogy népdalokból merít, különösen képeket, leírásokat. Több hasonlata, kifejezése mellé állítható a népdalokból parallel. De még több helyen van olyan, melyből tisztán kiérzik a népies zamat, noha mellé parallel tennem nem sikerült az Erdélyi és Arany-Gyulai »Népköltési Gyűjtemény« átkutatása után sem.

¹ L. Beöthy Zs.: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése I. k. Budapest. 1886. 72. lap.

Mindenesetre legsikerültebb párhuzam az, amely a következő helyek között van:

» . . . Nints mód, hogy Anyától,
Lettél volna ; Gondolom. Pümkösti Rózsától,
Attól-is hajnalba ; 's annak harmatjától,
Hajnal hasad gyöngy-szin harmat ortzájától. (6. 1.)

A népdalban pedig ;

»Nem anyától lettél
Rózsafán termettél,
Piros pümköst napján
Hajnalban születted.«
(Erdélyi: Népköltési gyűjtemény III. k.
67. lap. 97. darab.)

Ugyanennek a népdalnak a folytatásából merítette Poóts ezt:

»Ortzája Rózsái ; Ha közel volnának
Égő szivem mellé tenném bokrétának.« (32. 1.)

Népdalban :

»Orczádnak rózsái
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tenném bokrétának.« (u. o.)

Ez utóbbi gondolatnak variációja Poótsnál két versszakkal alább :

»Isten ! Kinek adod azt a boldogságot ?
Hogy mellyéhez tegye azt a gyöngyvirágot !«

Ugyancsak népdalból kölcsönözte Poóts ezt.

»Mit ér a tíz ökör a nagy istállóba ?
Ha szerelem nintsen ? (úgy fujják Fonóba) (22. 1.)

Népdalban :

»Mit ér a hat ökör
Hangos istállóban,
Ha szerelem nincsen
Tornyos nyoszolyában.«
(Arauy L. Gyulai P. Népköltési gyűj-
temény I. kötet 334 l.)

A szerelmet az ökör sokaságával hozni párhuzamba, úgy, hogy annak nagy becse kitűnjék, s általában az ökör a gazdaság, vagyon kifejezéseül nagyon sokszor előfordul népdalainkban pl. még ezek :

»Az én rózsám szemöldöke,
Többet ér, mint a hat ökre«. (U. o. 86. 1.)

Lucretia utolsó levelének ezen soraiban :

»Ha Galamb-begyemben a méreg forrana.
Szám gyilkos fejedre átkot kiáltana,
De ha szám szólana s méreggel buzgana,
Akkor is hív szivem ellene mondana,

és a következő népdaltöredékben:

»Nem átkozlak, ne félj tőle,
Ha rád ajkam átkot szórna,
Sohsem szerettelek volna.«

ugyanazon eszme van kifejezve.

Ugyancsak egy gondolatot fejeznek ki ezek is:

» a madár, dosztig adj bár innya s enni,
Még-is az erdőre kívánkozik menni.«
(*Poóts 23. l.*)

»Gyere be, gyere be, gyönyörű kis madár
Csináltattam neked aranyból kalitkát,
Aranyból kalitkát, ezüsből váluját.
Nem szoktam, nem szoktam kalitkában lakni,
Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben lakni,
Zöld erdőben lakni, zöld ágakra szállni
Fenyő magot enni, gyöngyharidot inni.«
(*Erdélyi, 448. l. 459. d.*)

Poótsnál:

»Sokat adott neki a természet (nőknek)
Állandóság tőlök elenyészett.«

Népdal:

»Nincs a lányban semmi állandóság,
Azért benne bízni merő-hívság.«
(*Erdélyi I. 290. l. 324. d.*)

A párja vesztett gerliczét mind a nép, mind Poóts gyakran használja a szerelmi bánat képviselőiül. Erre nézve sem találtam teljesen egyező helyeket, de mégis mintegy a most mondottak igazolásául álljanak itt a következők.

Poótsnál:

»Nyög a bús gerlitze, ülvén száraz ágra,
A mikor pár nélkül marad árvaságra (43. l.)

Népdalban:

»Mint gerlicze madár,
Ki társátul elvál,
Jaj! kesergi társát,
Zöld ágra nem is száll.«
(*Erdélyi I. 11. l. 9. d.*)

Vagy ez:

»Búsan búgó bús gerlicze
Kedves társát elvesztette,
Elrepüle zöld erdőbe,
De nem szálla a zöld ágra
Hanem szálla asszú ágra.«
(*Arany-Gyulai 179. l.*)

A népdalban a csapodárság kifejezője a nád, hajlékonysága miatt; Poótsnál is szerepel ez azon dalban, melyet Lukrétia énekel, mikor visszautasító levelét elküldi Eurialushoz:

»Ha képzelsz nálam állandóságot ;
 Megcsalod magadat igen nagyon.
 Szívem nem szokott semmi rabságot,
 Állhatatosságban ritkán nagyon.
 Szeretni tud ugyan, de szabadon
 Leskelődik szél után hajló nád.«
 (l. 56. l.)

Népdalban :

»Annyit szeret, amennyit lát,
 Szíve hajlékony mint a nád.«
Arany-Gyulai II. 122. l.)

Különben az egész idézett dal nagyon népies színezetű.
 A népdalban sokszor megmondja a busongó szerelmes sir-
 iratát, így teszi Lukrétia is, mikor Zóziást meg akarja indítani :

»Ezt írják végtére, Koporsóm kövére.
 Ez a' szép Vénusnak, járván ellenére,
 Meg fojtott tűzétől fel-gyulladott vére :
 S' kegyetlen halál szált ártatlan fejére.« stb.
 (Poótsnál 38. l.)

A népköltészetből parallel reá :

»Az én sirkövemre ez legyen ráírva :
 Itt nyugszik egy árva,
 Kinek szerelemből történt a halála.«
Arany-Gyulai III. 157. l.)

Vagy :

»Ha mégy a temető kertbe,
 Ird fel sírom keresztére
 Itt fekszik egy hív szerető,
 Nyugtassa meg a teremő.«
 (Erdélyi I. 104. l.)

Ezekon kívül számos hely van még Poótsnál, melyek világosan mutatják a népdali eredetet. Így Poóts, bármennyire akart is a mythológiával hatni, bármennyire akar tudós lenni, elmélkedő kitéréseiben még sem elzárkózni, minden mesterkéltisége mellett is meg-megcsapja az az illat, mely a népköltészetnek, útszélen, patakparton, mezőkön nyiló kedves virágairól feléje száll s nemcsak szívja, élvezi azt, de e virágok közül egyet-kettőt le is szakít s beköti mythologiai képekből, okoskodó elmékedésekből, na meg szép leírásokból s kedves lyrai elemekből alkotott költemény-bokrétájába. Kedves költőinek hatása elől sem zárkozik el. Nem csak a népdalokból és Gyöngyösitől kölcsönöz, de Amadétól és Horváth Ádámtól is. A beszótt dalok közül egy-egy tőlük való¹

Ezek után már most Poóts átdolgozásáról véleményünket röviden összegezve, kimondhatjuk kutatásunk, vizsgálódásunk eredményeül, hogy ő nem annyira fordít, mint inkább átdolgoz. Az egyes jelenetekre nézve Aeneas Sylvius elbeszélését csak forrásnak

¹ L. Egye.t Philol. Közl. 1890. 781. l.

tekinti. Elfogadja meseszövést, motiválását; minden nevezetesebb mozzanatot felhasználja, sőt kisebb részleteknél az eredeti találóbb, jellemzőbb előadásmódját, nyomós megjegyzéseit, tartalmas reflexióit és leírásait is. Alakjait is igyekeznek megtartani, amint a nekik juttatott szerepkörből látszik; azonban a jellemző képesség és költői öntudatosság hiánya vele azokat egészen kiforgattatja. Általában a mástól kölcsönzött keretet önálló képekkel tölti ki. Az ő Eurialus és Lucretiája is némely helyeken tulszárnyalja az eredeti szépségeit s az Aeneas Sylvius szépprózájával a költői előadás előnyei versenyeznek s néhol sikeresen. Életelevenség tekintetében pedig helyenkint határozottan fölülmulja azt. Ennek eszközéül akarja felhasználni azt, hogy a mese szövegét nemcsak lyrai elemekkel szövi át; hanem Eurialusnak és Lukrétiának fejlődő vagy már kifejlésre jutott és szerencsétlen végű szerelmét közbeszótt dalokkal igyekszik kifejezni. A hatást legtöbbször szertelen mythológiájával és bőbeszédűségével rontja le. A részek kidolgozására fekteti a súlyt, s nem látszik meg murkáján az a cél, hogy az egész legyen a szép, kerek és költői. A szépet a részletekben keresi s nem a részek összhangzásában. Elmélkedő kedvének gyakran a világosság is áldozatául esik s a számtalan oda nem tartozó, bőbeszédű részek felvéve által a figyelmet másfelé terelve, elveszti darabja egységét, kerekességét.

Munkája, egészen véve, szabálytalan; részletei egymásnak ellentmondók és aránytalanok. De a felvont szemöldökű kritikának olyan ítélkezését, mely Poóts e darabjától minden költőiséget megvon, egyáltalában meg nem érdemli. Az egyes jelenetek költői értékét, ihletését — nem lehet eltagadnunk tőle — kétségen kívül felismerte, felfogta és maga is *átérezte*. Ezt már Toldy is elismeri róla. A jelen értekezés keretében idézett szép részletekből is lehet sejteni az átdolgozás némely részleteinek költői becsét. De *Matirkó* is, említett dolgozatában, költészetének igaz gyöngyeiből oly collectiót állít össze, a mely szép bizonyítéka Poóts költői erejének.

* * *

Még egypár szót általánosságban.

Magának az eredetinek szerkezete is laza; minden része önmagáért s nem egységes célért van csinálva, kitalálva. A köteleket a darab jelenetei között pusztán csak a személyek képezik. A jellemek sem egységesek, vagy legalább az Eurialusé nem az. Azonban Aeneas Sylvius mégis inkább tárgyilagos, kevesebb benne a másod, sőt harmad kitérés, kevesebb az oda nem illő elmélkedés, a zavaró és kifejezés nélküli mythologia mint Poótsnál, kinek ezek gyökeres hibái. Ő még lazább teszi az összefüggést a részek között, még inkább megbontja az egységet a széles elmélkedésekkel, lapokra terjedő leírásokkal. Ezekért tehát az eredeti sikerültebb mint Poótsé. Ebből következik az is, hogy a pataki névtelen elbeszélése is jobb, mert tömörebb az előadása; közelebb

hozza a kalandokat és jeleneteket; elmékedésekkel nem lassítja az elbeszélés menetét; a folytonos mythologizálás sem rontja hangjának közvetetlenségét, előadásának erejét. Mind a két magyar átdolgozónak van egy közös hibája, elrontott részlete; a levelezés, mely pedig az eredetiben a legművészebb. Azonban a pataki névtelen csak elhidegíti Lucretia leveleinek a hangját, de meg nem változtatja; míg Poótsnál ez is megtörténik.

A XVI. század költőjének e részről mentségül jön a nyelv kiképzetlensége, a mely miatt oly finoman árnyékolni: visszaautásítani s mégis bevallani a szerelmet, nem lehetett.

Ezek szerint Poótsnak hiába vannak szép részei, leírásai, az egész együtt nem hat költői erővel. Darabja szétesik, eltávozva egymástól a jelenetek, elmékedések, leírások, ezeknek ismét szép és rút, összetartozó s nem összetartozó részei. A névtelennél épen a részek közti összetartás erősebb s a nyelv is tömörebb.

Bárhogyan is, a névtelen javára dől a serpenyő, ha felgondoljuk, hogy ő Gyöngyösi előtt, Poóts meg Gyöngyösi után élt. Azonban Poótsnak ez óriási hibái mellett is vannak fényes tulajdonai és ezek megszerezték volna neki az elismerést, olvasókat évtizedeken át, ép mint Gyöngyösinek, de útját állta az idő, melyen a haladás szelleme kezdett átlengeni. E szellem egészen új, elűtő irányba terelve az irodalmat s később a közönséget is, kivette az olvasó kezéből az ez irányú műveket s letette a könyvtárak poros szekrényeibe, hogy csak hébe-hóba vegye ki onnan egy, az irodalom multjával foglalkozó bűvár.

A pataki névtelen eltalálta korának izlését; korának a nyelven s annak izlése szerint énekelt s ez hosszú időkre biztosította neki az olvasóközönséget.

Poóts minden fogyatkozása mellett, a költészetnek majdnem azon magaslatán áll, melyről Gyöngyösi oly hosszú időn át uralkodott a magyar olvasó közönség szívében. De egy századdal előbb kellett volna születnie. Az utánczóknak és a kor intő szavát meg nem hallgató embereknek sorsa érte utól.

IFJ. MITROVICS GYULA.

